

Рись Л. Ф.,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

МЕДІА-ДИСКУРС ЯК СЕРЕДОВИЩЕ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ІМЕННИКОВИХ КОМПЗИТИВ

У статті досліджується значення когнітивного та дискурсивного контекстів в утворенні та інтерпретації іменникових композитів, визначено роль медіа-дискурсу як сфери формування актуального значення іменникових композитів, концептуалізації і вербалізації оказіональних іменникових композитів.

Ключові слова: іменниковий композит, оказіональний іменниковий композит, медіа-дискурс, дискурсивний контекст.

В статье исследуется значение когнитивного и дискурсивного контекстов для создания и интерпретации именных композитов, определено роль медиа-дискурса как сферы формирования актуального значения именных композитов, концептуализации и вербализации окказиональных именных композитов.

Ключевые слова: именной композит, окказиональный именной композит, медиа-дискурс, дискурсивный контекст.

In the article the meaning of cognitive and discursive context in the formation and interpretation of the analyzed nominal composites is highlighted, the role of media discourse as the sphere of formation of the actual meaning of nominal composites, the sphere of conceptualization and verbalization of the occasional nominal composites is defined.

Key words: nominal composite, occasional nominal composite, media-discourse, discursive context.

Екстраполяція когнітивно-комунікативної парадигми на словотвірні одиниці дає підстави розглядати їх як вербалізатори ментальних конструктів, що опредмечують знання про об'єкти номінації, пов'язують їх з комунікативними інтенціями адресанта й моделюють імовірне сприйняття та інтерпретацію текстової інформації адресатом. Для осмислення тенденцій формування та вербалізації концептів у формі іменникових композитів (ІК) релевантним постає дослідження механізмів дискурсу як комунікативно-прагматичної сфери реалізації когнітивних схем. Звернення до дискурсу дає змогу простежити механізми утворення іменникових композитів, формування їхнього актуального значення та їхню роль у конструюванні ментальної репрезентації дійсності.

Актуальність роботи зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на механізми концептуалізації, засоби формування смислу й форми мовної репрезентації знання у дискурсивній діяльності. Метою дослідження є вияв логіко-семантичних відношень між іменниковими композитами та дискурсивним контекстом, аналіз медіа-дискурсу як середовища формування, концептуалізації та вербалізації нових концептуальних структур у формі ІК, зокрема оказіональних. **Об'єктом** дослідження є ІК як номінативні, когнітивні та комунікативні одиниці сучасної німецької мови. **Предметом** дослідження виступають лінгвокогнітивні та комунікативні особливості ІК німецької мови.

Мета дослідження та особливості досліджуваного об'єкта зумовили використання таких методів лінгвістичного аналізу: аналізу за безпосередніми складниками для встановлення номінативної структури ІК та їхньої мотиваційної бази; семантичного аналізу, зокрема, прийомів компонентного аналізу з метою встановлення семантичного обсягу ІК; інтроспективного аналізу для виявлення тієї частини знань про об'єкт номінації, яка втілена в номінативній структурі ІК; текстово-інтерпретаційного методу для встановлення ролі ІК у реалізації дискурсивних категорій.

Створення найменування відбувається як процес об'єктивації певної концептуальної структури, що утворилась у результаті концептуалізації та категоризації світу. Розчленована форма похідного слова дає змогу роботи припущення про етапи процесу концептуалізації та особливості категоризації світу в різних мовних картинах світу. «Засоби вираження структур представлення знань у мові / слові слугують своєрідним вікном, через яке можна дивитись на те, як відображається світ у свідомості людини» [1, с. 28]. Адже людина вербалізує в найменуванні не лише об'єктивні характеристики денотата, але й власні уявлення про об'єкт номінації: *Vogel-Strauß-Politik, Affenbrotbaum, Grünschnabel*. Аналіз номінативної структури ІК дає підстави виокремити ті ознаки вербалізованого концепту, котрі лягли в основу його найменування, установити взаємозв'язки між ними та контекстом їхньої реалізації, а отже структурувати та змоделювати ту частину знання про вербалізований концепт, яка представлена в ІК словотвірними засобами.

Середовищем концептуалізації, формування нових структур знання розглядаємо дискурс, аналіз якого дає змогу простежити хід мисленнєвої діяльності людини. Вибір дискурсу має медіа зумовлений такими його характеристиками, як інформативність, інтенційність, ціннісна орієнтованість, експресивність, персуазивність і презентаційність, що в свою чергу вимагає вибору мовних засобів вираження, утворення оказіональних слів для емоціоналізації та експресивізації передачі смислу медіа-текстів.

У процесі інтерпретації ІК важливу роль відіграють такі фактори: 1) мовні знання, що включають дію процесу аналогії, знання словотвірних моделей і т. п., 2) концептуальні знання, які включають знання денотата чи денотативної ситуації, взаємозв'язки вербалізованого концепту з іншими концептами; 3) відношення складників у межах номінативної структури, котрі інтерпретатор може встановлювати на основі дії закону аналогії, концептуального знання чи 4) інтеракції структури ІК (як формальної, так і концептуальної) з оточуючим контекстом.

Роль мовного знання насамперед проявляється в усталеності ролей складників ІК як означуваного та означення, що визначаються їхнім місцем у формальній структурі композита, а в разі зміни їхньої послідовності веде до утворення іншого значення: *Weil es sich um einen «grundrechtsrelevanten Bereich» handle, hätte*

Rau die Französisch-Pflicht per Gesetz verschreiben müssen. Rau sagte, es gebe für das Pflicht-Französisch «keine Akzeptanz», daran ändere auch ein Gesetz nichts (faz.net, 25.07.2007). Інтерпретація композита інколи завдячує саме знанню аналогічних утворень (порівняємо, наприклад, *Undercover-Ökonom* (sueddeutsche.de, 13.02.2006) та *Undercoveragent*).

Під час встановлення відношень між складниками ІК контекст теж може відігравати вирішальну роль. Так, ІК, що позначають взаємодію певних об'єктів, містять у своїй структурі різні актанти. Визначити, яку саме роль виконує в цій взаємодії перший безпосередній складник (ПБС) композита, допомагає подальший опис номінованої взаємодії в тексті статті. Наприклад, розуміння ПБС як об'єкта дії у передзаголовку статті *SPD-Kritik* розкривається його подальшим заголовковим комплексом: *Koch attackiert Beck* (stern.de, 12.06.2007), та фоновими знаннями читача (Курт Бек очолює партію СПН). В іншому заголовку *«Merkel wehrt sich gegen SPD-Kritik»* (focus.de, 23.06.2006) той же ПБС відіграє роль суб'єкта дії. Установлення семантичних ролей ПБС у таких випадках опирається в основному на конструювання відповідної референтної ситуації в процесі побудови ментальної репрезентації медіа-тексту.

Окремі слова чи фрази можуть викликати в нашій уяві певні фрейми або ж ілюструвати певні елементи таких фреймів [4]. Складники ІК теж здатні виконувати таку функцію, адже вони є повнозначними лексемами, і ми розглядаємо їх як назви концептів або окремих референтів. Для розуміння значення ІК часто вирішальним постає той факт, що ІК або його складники активують фрейм як модель знання певної ділянки людського досвіду. Якщо інтерпретатор не ознайомлений з основними концептами цієї когнітивної області, його сприйняття лексичної одиниці буде іншим, обумовленим власними когнітивними контекстами чи їх відсутністю.

Щоб описати актуальне значення ІК, потрібно активізувати інформацію, яка охоплюється фреймами різної структури, посиленнями на які слугують складники ІК та контекст, підвести зміст повідомлення під певну стереотипну схему й «добудувати» в думках те, що не в змозі вмістити номінативна структура ІК. Так, наприклад, поза контекстом у ІК *Golf-Konkurrent, Golf-Gegner* (focus.de, 06.12.06) ПБС може активізувати фрейм гри в гольф, відповідно ІК можна трактувати як «суперник у грі в гольф». Однак у статті, де йдеться про новинки на автомобільному ринку, ПБС активізує знання про модельний ряд автомобілів марки «Фольксваген», тому ІК, відповідно, розуміємо як модель автомобіля, що конкурує із Фольксвагеном Гольф. За відсутності знань автомобільного ринку, значення ІК залишиться для читача частково зрозумілим. У медіа-дискурсі цієї ж тематики зустрічаємо ІК *Golfschläger*, який зафіксований у словнику як «ключка для гри в гольф», однак у однойменній статті stern.de від 13.10.2009 цей ІК використовується для характеристики нового Опеля Астра, моделі авто, яка перевершила за своїми технічними даними та зручністю свого конкурента Фольксваген Гольф. У цих випадках дискурс сприяє активізації відповідного когнітивного контексту (знання ринку автомобілебудування), у межах якого складники композита й, відповідно, сам ІК отримує своє значення, а у випадку *Golfschläger* дискурс формує нову структуру знання, на основі якої цей ІК отримує відмінне від узального, зафіксованого в словнику значення.

У процесі функціонування ІК у дискурсі реалізується той лінгвокогнітивний потенціал композита, що був закладений в акті словотворення. Дискурс стимулює адресата до творчих когнітивних процесів, спрямованих на актуалізацію когнітивних структур (концептів, фреймів, ментальних просторів), інтегрованих у когнітивну структуру композита. У процесі вибору чи творення номінативних одиниць дискурсу відбувається активізація одного з атрибутів, що визначають якісну структуру об'єкта номінації. Таким чином у породженні мовлення діє механізм фокусування уваги й профілювання певної характеристики об'єкта. Під час використання його позначення вибираються цілком конкретні концепти, що узгоджуються з загальним замислом дискурсу й тією конкретною одиницею, у поєднання з якою повинно вступити позначення, яке нас цікавить [2, с. 10].

Концептуальні структури, охоплені мовним знаком, створюють умови для розвитку лексичних значень, забезпечують гнучкість і рухомість актуальних значень лексичної одиниці в умовах комунікації. У процесі словоскладання взаємодіяти можуть лише окремі компоненти структур концептів, репрезентованих складниками ІК, окремі концептуальні ознаки, релевантні для описаної ситуації. Відношення між складниками ІК у такому випадку експліцитно виражаються в тексті, якщо автор не має за мету створення багатозначності ІК.

(1) *«Eine sehr interessante Theorie ist die Goldfisch-Theorie», erläutert Plunkett einmal ein Reporter. Sie besagt, dass die Außerirdischen «nicht sehr interessiert sind an uns, wie Goldfische nicht an uns interessiert sind, und wir nicht an den Goldfischen.»* (wdr.de, 23.04.2006)

(2) *Formel-1-Fahrer sind wie Goldfische! Das hat David Coulthard einmal gesagt. Und damit nicht etwa die Vergoldung gemeint, die einem guten Piloten im Laufe seiner Karriere winkt. Nein, der schottische Rennfahrer sieht sich und seinesgleichen in der Disziplin Gedächtnis in etwa auf einer Höhe mit dem eher einfach strukturierten Tier. Zumindest wenn es um das im Fahrerlager höchst unbeliebte Spiel Crash-Memory geht. Keiner der Vollgasartisten scheint nach einem schweren Unfall in der Lage, die passende Karte zum schrecklichen Bild aufzudecken. <...> «Wir haben nach Unfällen ein sehr kurzes Gedächtnis», sagt Coulthard zur Unterstützung seiner Goldfisch-Theorie.* (faz.net, 23.07.2007)

У наведених контекстах у композиті *Goldfisch-Theorie* ПБС актуалізує різні концептуальні ознаки, на основі яких у авторів висловлювань встановлюється асоціативний зв'язок між об'єктами номінації й концептуальною основою їхнього метафоричного переосмислення – поняттям «золота рибка». У прикладі (1) об'єктом номінації виступають інопланетяни, які, як золоті рибки, не проявляють інтересу до людей, у випадку (2) – це пілоти Формули-1, які порівнюються з рибками на основі своєї короткотривалої пам'яті (вона стосується лише аварійних випадків).

Через можливість реалізації різних понятійно-логічних та асоціативних зв'язків між концептами, репрезентованими складниками ІК чи їхніми концептуальними ознаками, один і той же композит може втілюва-

ти в життя різні смисли в інших контекстах. Так, у статті під заголовком «*Traumjob*» als Schattenmann der Lichtgestalt (www.de.sports.yahoo.com) йдеться про особистого асистента президента організаційного комітету із проведення чемпіонату світу з футболу в 2006 році, який як його незамінний помічник скрізь слідує за ним як тінь («*befindet sich stets im Schlepptau des WM-Chefs*»). Під час читання статті актуалізується ще одне значення цього композита, а саме значення людини непомітної, яка перебуває на задньому плані («*der Platz im Hintergrund*»).

Зовсім іншого значення набуває композит *Schattenmann* в одноіменній статті zeit.de, у якій йдеться про італійського експерта з питань безпеки, з яким зустрічався перед смертю колишній російський агент Олександр Литвиненко. Інформація, а точніше питання, яке ставить автор статті у передтексті (*Wer ist der Mann, mit dem sich der vergiftete Litwinenko kurz vor seinem Tod traf?*), надає композиту та позначуваній ним людині певної загадковості, невизначеності. Значення людини, діяльність якої пов'язана із темними, тіньовими справами розвивається далі в тексті статті: *Ansonsten liegt die Vergangenheit des Neapolitaners eher im Dunkeln: italienische Medien beschreiben ihn als «Schattenmann», als Person im Zwielflicht von Geheimdiensten, Kriminalität und Politik*. У такому контексті ІК *Schattenmann* набуває значення людини із темною, тіньовою стороною, а разом із тим і негативної оцінки.

В обох випадках ІК *Schattenmann* є винесеним у заголовки статей, становить їхню тему, яка набуває свого розвитку під час читання та інтерпретації статей. Композит же набуває свого конкретного смислу в коментованих статтях, реалізуючи свої когнітивну (актуалізує певні смисли) та референційну (співвіднесення його з конкретним референтом) функції. Так, якщо у співвіднесенні композита з особою асистента у когнітивній структурі ІК, точніше його ПБС, актуалізуються значення «слідувати за господарем», «знаходитися на задньому плані», то у співвіднесенні з експертом із питань безпеки актуалізуються ознаки «неясність», «темрява». Актуалізація тих чи інших концептуальних ознак ПБС і надає композиту різних смислів у наведених статтях. Це підтверджує думку про те, що смисл слова є нерозривно пов'язаним із гносеологічною семантикою, яка виходить за межі власне лінгвістичної, із загальною теорією референції [3, с. 84].

Зазначимо, що роль дискурсивного контексту на реалізацію смислу ІК різниться залежно від узуальності чи оказіональності лексичної одиниці. У випадку лексикалізованих утворень вплив тексту обмежується усуненням їхньої багатозначності, виділенням певних латентних конотацій, їхнім іронічним чи метафоричним переосмисленням. В окремих випадках можлива ремотивація узуальних одиниць, надання їм нового, відмінного від закріпленого в словнику, значення, що вимагає, однак, великих текстових затрат. Так, наприклад, ІК «*Kopfball*» (sueddeutsche.de, 31.08.2004), що у футболі означає гол (м'яч), забитий головою, використаний як заголовок статті, у якій йдеться про дослідження мозку, розумової діяльності людини. Цей композит можна сприйняти як метафору в значенні «досягнення», однак у тексті наявна інша мотивація цього композита. Зокрема, йдеться про можливість людини керувати машиною за допомогою сили своєї думки. Це було доведено на прикладі комп'ютерної гри, коли люди, які брали участь у тестуванні, силою своєї думки забивали на моніторі м'ячі. У цьому випадку ремотивація стосувалася першого складника, коли замість голови як «частини тіла», виступило значення голови як «сили думки», «сили волі».

Оказіональні композити є ситуативними номінаціями, вони можуть вербалізувати спонтанну інтенцію автора передати своє бачення предмета чи явища, виразити при цьому нестійкі відношення між відносно незалежними концептами, об'єднаними, можливо, лише однією ситуацією. Уведення таких утворень у текст потребує експліцитної мовної реалізації зв'язків між об'єктами чи явищами, вираженими складниками ІК. У такому випадку в дискурсі можна простежити процес концептуалізації (авторської, індивідуальної) об'єкта номінації, у дискурсі формується та структура знань, на основі якої об'єкт отримує свою назву. Наприклад: *die Fast-Fashion-Frau – «Die Frau, die das Unternehmen vom billigen Kopisten zum salonfähigen Fast-Fashion-Haus gewandelt hat...»* (faz.net, 03.11.2006). У цьому випадку ситуативна мотивованість ІК простежується в тексті та забезпечується поширенням експліцитним поясненням. Інколи читач сам повинен робити висновки на основі прочитаних фактів: *Schneechaos-Kinder – «250.000 Münsterländer waren im vergangenen November tagelang ohne Strom, Schneemassen hatten das Netz zusammenbrechen lassen. Jetzt, genau neun Monate später, melden Krankenhäuser überdurchschnittlich viele Geburten»* (sueddeutsche.de, 25.08.2006).

Композити, розуміння яких можливе лише в межах розгортання певної ситуації в дискурсі, який детермінує ролі складників ІК, відносимо до контекстуальних композитів. Так розуміння ІК *Kreuzgeschädigte* в заголовку сатиричної статті «*Endlich Schadensersatz für Kreuzgeschädigte!*» опирається на подальший контекст: *Mark Spörrle rechnet sich aus, wie viel Entschädigung er einklagen kann für seine Schulzeit unter dem Kreuzifix. < ... > Der Europäische Gerichtshof für Menschenrechte entschied, dass ein Kreuz im Klassenzimmer einer staatlichen italienischen Schule wenig zu suchen hat, weil es die Religionsfreiheit der Schüler verletzen kann.* (zeit.de, 6.11.2009). Відношення між складниками в ІК *Mauerfall-Ticket* теж установлюємо лише на основі дискурсивного контексту: *Die Bahn verkauft zum 20. Jahrestag des Mauerfalls am 9. November Sondertickets für 20 Euro* (sueddeutsche.de, 04.11.2009).

Як бачимо з проаналізованих прикладів, іменникові композити є утвореннями, що реалізують когнітивну структуру знань про об'єкт номінації, актуалізація якої простежується в дискурсі. Саме при дискурсивній реалізації ІК набуває актуального смислу. Для його розуміння читач потребує не лише мовних, але й позамовних знань. Композитні утворення все частіше виходять за рамки звичних словотвірних моделей, відношення між їхніми складниками встановлюються опосередковано й відновлюються інтерпретатором лише під час актуалізації складної структури знання про номінований об'єкт, явище, ситуацію. Дискурс у такому випадку виступає середовищем актуалізації релевантних ситуації концептуальних ознак складників ІК і реалізації різного виду понятійно-логічних та асоціативних зв'язків між ними й контекстом, унаслідок чого формується актуальне значення ІК.

Література:

1. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. – 104 с.
2. Кубрякова Е. С. Слово в дискурсе (новые подходы к его анализу) [Электронный ресурс] / Е. С. Кубрякова // Текст и дискурс : традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования : сб. науч. тр. / под ред. Л. А. Манерко ; Ряз. гос. пед. ун-т им. С. А. Есенина. – Рязань, 2002. – Режим доступа : http://yanko.lib.ru/books/cultur/text_and_discourse-81.pdf
3. Новиков А. Л. О контекстуальном значении слова / А. Л. Новиков // Филол. науки. – 2002. – № 5. – С. 82-88.
4. Lowe J. B. A Frame-Semantic Approach to Semantic Annotation / John B. Lowe, Coihn F. Baker, Charles J. Fillmore. – Режим доступа : <http://framenet.icsi.berkeley.edu/papers/singlex.pdf>